

R a s p r a v e

DUHOVNI OTPOR TIJEKOM HOLOKAUSTA

Interpretacija izabranih primjera literature response

Kotel DaDon

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet u Zagrebu
kdadon@gmail.com

UDK: (26-184+26-278): 323.12(=411.16)*1939/1945*
26-254.22

Izvorni znanstveni rad
Primljeno 02/2016.

Sažetak

U ovom članku autor ukazuje na postojanje židovskoga duhovnog otpora tijekom Holokausta. Svoje istraživanje autor temelji na ponašanju običnih religioznih Židova tijekom doba Holokausta, koje je temeljito dokumentirano u literaturi rabinskih responsa nastalih u tom razdoblju. Autor najprije objašnjava literaturu response, njezinu povijest, status u židovskoj rabinskoj literaturi te njezinu jedinstvenost u židovskom Zakonu, te je uspoređuje s drugim zakonskim sustavima. Središnji dio članka zauzima nekoliko responsa koje je autor odabrao nakon istraživanja rijetke literature - nekoliko knjiga responsa koje su napisali rabini koji su preživjeli Holokaust. Pitanja su postavljali obični Židovi tijekom Holokausta. Autor donosi i pitanja i odgovore te ih analizira pomoću mnogih izvora rabinske literature, od talmudskih vremena, preko srednjega vijeka sve do modernog doba. Autor je ovu literaturu prvi put preveo na hrvatski s hebrejskoga i aramejskog jezika.

Ključne riječi: Responsa, Halaha, pitanje, odgovor, rabin, otpor

UVOD

Duboko zlo Holokausta je, kako nekoć, tako i danas, izazivalo krizu vjere mnogih koji ozbiljno shvaćaju tradicionalnu ideju Boga koji je svemoguć i dobar. Zaista, mnogi su Židovi izgubili vjeru u Boga u logorima smrti, drugima je vjera spaljena u krematorijima Auschwitzta. Mnoge od tih Židova koji su preživjeli Holokaust, upo-

znao sam u Hrvatskoj, iako je veći dio zajednice tijekom Holokausta nestao.

Upiti o Božjoj moći, Njegovoj dobroti i odnosu prema svijetu, čovječanstvu i židovskom narodu imaju središnju ulogu u vjerskim razmišljanjima tijekom ere koja je uslijedila nakon Holokausta. Ako je Bog svemoćan, onda je izabrao ne zaustaviti vlakove i odlučio je dopustiti Holokaust. A ako je tome tako, kako onda može biti dobar? Ako je Bog dobar, tada je Holokaust morao biti počinjen protiv njegove volje, a ako je tako, kako onda može biti svemoguć? Ili, drugačije rečeno, kako Bog može biti Bog? Židovski teolozi i filozofi razvili su nekoliko teodiceja u pokušaju objašnjenja dubokih pitanja koje je postavio Holokaust.¹

Ovaj članak objašnjava fenomen vjernosti židovskom Zakonu i moralnosti usred užasa Holokausta. Povijest bilježi neke od zapanjujućih nastojanja židovskih zajednica i pojedinaca, koji su se, suočeni s uvjetima u getima i koncentracijskim logorima, i dalje pridržavali učenja židovskog Zakona i etike te se obraćali rabinima za vodstvo i pouku. Pitanja i odgovori koji su izloženi – dio je preživio u pisanu obliku – obuhvaćaju sva područja života: od ritualnih propisa i propisa vezanih uz blagdane do trgovačkog zakona, obiteljskih odnosa i, doslovce, svakodnevnih pitanja života i smrti.

Judaizam je ponajprije pravni sustav; religiozni Židov nije mistik ili teolog, on je pravnik. Kao što piše Rabi Soloveitchik:

“Čovjek Halahe² ne poznaje strah ili jezu u punom smislu riječi. Kada takav čovjek pristupa svijetu, oboružan je svojim oružjem – tj. svojim zakonima – i svijesti o zakonitosti i redu koji su u njega usađeni i koji služe kako bi odstranili strah koji bi ga mogao napasti.... Čovjek Halahe je čovjek Zakona i principa, čovjek propisa i suda te stoga uvijek u svojoj biti posjeduje čvrstu, zadanu arhimedovsku točku koja je izvan i iznad turbulencije njegove duše, iznad vrtloga afektivnog života te je stvarni izvor mira i smirenosti, iako i takvog

¹ Vidi: Robert Reeve Brenner, *The Faith and Doubt of Holocaust Survivors*, The Free Press, New York, 1980., 100; Elie Wiesel, *Night*, Hill and Wang, New York, 2006., 64-65; vidi i pismo koje je napisao Rabin Menachem Mendel Schneerson Elieu Wieselu, u: *Likutei Siḥot*, Tom. 33, Kehot, New York, 1962-2001., 255-60; vidi i Richard L. Rubenstein, *The Cunning of History*, Harper and Row, New York, 1975.; T. Katz and J. Francis Gladstone, *Post-Holocaust Dialogues: Critical Studies in Modern Jewish Thought*, New York University Press, New York, 1983., 175.

² Halaha – 1. pravni dio židovske vjerske književnosti; naziv dolazi od glagola “halah” (ići), jer “idemo”, to jest slijedimo židovsko pravo. 2. pojedina odredba iz sustava Halahe. Vidi još u Kotel DaDon, *Židovstvo: život, teologija i filozofija*, Profil, Zagreb, ²2009., 481 (Dalje: K. D. Židovstvo).

čovjeka ponekad može zateći duboka melankolija. Čovjek Halahe pobjeđuje i strah od smrti . . .”³

Talmud uči:

“Od dana kada je Hram uništen, Bog nema ničega na ovojme svijetu osim četiri kubita Halahe.”⁴

Dakle, židovstvo poučava svoje vjernike da svijet i svoja iskustva promatraju kroz halahičke kategorije, tj. kroz kategorije židovskog Zakona. Tako gledano, odgovor na iskustvo Holokausta ne sadrži pitanja “zašto” ili “kako”, nego “što”: što zahtijeva židovski Zakon primijenjen na ovakve uvjete, ma koliko oni strašni bili?

Nije važno razumjeti Božje putove, ključno je činiti Božju volju. Kako Tora kaže:

“Tajne su stvari u Gospoda, Boga našega. Objavljene stvari za nas su i djecu našu dovijeka, da izvršujemo sve zapovijedi ovoga Zakona” (Pnz. 29,28).⁵

Zakon je Židovima dao ključno sredstvo kojim su mogli uspostaviti intimnu vezu s Bogom čak i na najstrašnijim mjestima. Ali, istodobno, to je oruđe kojim se Židovi odupiru zlu. Ono je dalo osjećaj smisla, smjera, intimnosti s božanskim kada se činilo da je cijeli svijet zarobljen u kaosu i tami.

Ovaj članak predstavlja nekoliko primjera zabilježenih pravnih responsa koje su napisali židovski pravni stručnjaci, odgovarajući na pitanja običnih Židova tijekom Holokausta. Navedene response pokazuju da su, promatrajući svoja iskustva u prizmi židovskog Zakona, mnogi Židovi koji su živjeli (i umirali) tijekom Holokausta, uspjeli zadržati duboku povezanost s Bogom te tako svojim kaotičnim, dehumaniziranim životima dati snažan osjećaj sigurnosti, svrhe i koherentnosti.

Istodobno, želimo pokazati da su pomoću ovih responsa vjerski vođe odgovarali na egzistencijalne upite i pružali ljudima ohrabrenje (svojim halahičkim presudama) te ukazati na činjenicu da su religiozni Židovi, suočeni s najtežim izazovima, čvrsto pristajali uz svoje vjerske i etičke principe te se snažno okretali duhovnosti.

³ Rabbi Joseph B. Soloveitchik, *Halakhic Man*, The Jewish Publication Society, Philadelphia, 1993., 72-73; s engl. prev. K. D.

⁴ Babilonski Talmud (dalje: BT) Berahot 8a, Steinsaltzovo izdanje, Jeruzalem, 1999. (dalje: Steinsaltz); s aramejskog prev. K. D.

⁵ *Biblija. Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, prev. Ivan Ev. Šarić, 3. popravljeno izdanje, Verbum, Split, 2008.

1. LITERATURA RESPONSA

Pojam responsa

U hebrejskome izvorniku response se nazivaju šeelot utešuvot (skraćeno: šut) - *pitanja i odgovori*, ali se u ne-hebrejskoj literaturi uobičajio latinski naziv *responsa*, odgovori, jer su oni bitan dio tih tekstova. Pitanja i odgovori, odnosno response, glavni su dio pisanih izvora Halahe nakon Talmuda. Response su nastajale zbog praktičnih problema za koje nije bilo izričito određenih rješenja u halahičkim knjigama ili zbog nejasnoće kako treba protumačiti neki halahički izvor. Iz responsa se mogu steći spoznaje o sudskim dokumentima iz raznih razdoblja i o različitim stranim zakonima. Literatura responsa također predstavlja i značajan povijesni izvor jer i autor response i, do neke mjere, osoba koja postavlja pitanje "govore nepristrano", tj. bez predrasuda, što znači da su povijesne činjenice koje spominju vjerodostojne. Među povijesnim činjenicama koje su pronađene u takvoj književnosti pronalazimo i sljedeće: politički i zakonski status Židova, smještaj raznih židovskih zajednica, stavovi Židova prema ne-Židovima u ekonomskim i društvenim pitanjima te u pitanjima vjerovanja i religijskih dogmi, institucije zajednice, pravna i fiskalna pitanja, folklor, odluke i prigoni.

Doba responsa

U talmudsko doba nalazimo dinamičnu razmjenu pitanja i odgovora između dvaju babilonskih središta, Sure i Pumbedite, te između Babilona i Izraela, a naposljetku i između raznih drugih dijelova židovske dijaspore. Ta su pitanja i odgovori postali dijelom samoga Talmuda i nisu zaseban izvor literature. Response kao samostalna literatura počinju u doba gaona⁶, kada su se zajednice iz cijele dijaspore obraćale rektorima starih babilonskih učilišta (ješiva). Njihov je halahički autoritet bio usporediv s onim koji je uživao Vrhovni sud u Izraelu. Prije svega se radilo o pitanjima iz novonastalih židovskih zajednica u sjevernoj Africi i Španjolskoj nakon arapskih osvajanja. Dopisivanje je dobivalo poseban zamah od osmog stoljeća nadalje. Odgovori gaona skupljeni su i redigirani tek poslije, u redosljedu talmudskih traktata, prema imenima gaona i temama. Odgovori gaona pronađeni su i u takozvanoj Kair-

⁶ Gaon – hebr. ekscelencija, mn. geonim, titula predsjednika babilonskih ješiva Sure i Pumbedite u doba gaonā (589.-1038.), danas se dodaje imenima znamenitih rabina. Vidi još u: K. D., *Židovstvo*, 524-526.

skoj genizi,⁷ znamenitome arheološkom izvoru starih tekstova. Doba responsa nastavlja se dinamično i tijekom sljedećih stoljeća, te se može ustanoviti da do danas brojimo oko tisuću tristo godina trajanja književnosti responsa.

Response i halahička teorija

Autor halahičke knjige na temelju apstraktne situacije iz halahičkog materijala koji je pred njim, izvodi zaključak, dok se čitatelj responsa nalazi usred žive pravne scene. Postoje činjenice u nekom slučaju i tvrdnje suprotstavljenih strana, a sam postupak odlučivanja dovodi do donošenja odluke. Odlučivanje u slučaju responsa zahtijeva podroban uvid u problem, jer rabin koji daje odgovor snosi odgovornost za rješenje određenog slučaja.

Profesor Menahem Elon, stručnjak za židovsko pravo i nekađašnji zamjenik predsjednika izraelskoga Vrhovnog suda, opisuje odnos između halahičke literature i literature responsa:

“Autori zbornika halahot i halahičkih odluka do svojih zaključaka dolaze apstraktnim proučavanjem halahičkih materijala koji su im dostupni... Suprotno tome, u literaturi responsa čitatelj je bačen posred realne, živuće pravne stvarnosti, on sluša činjenice i argumente koje iznose sudionici u postupku te prati osobu koja donosi odluku (rabina koji donosi halahičku presudu) na svakom koraku njegova pravnog puta. Vrijednost literature responsa s kojom se suočava učenik i proučavatelj literature responsa jest u tome da ga [ta literatura] baca u svijet kreativnosti, unutarne svetište samog laboratorija. On postaje partner u eksperimentima, u stvaranju i opširnoj i dubokoj pravnoj analizi. Takav proučavatelj sluša objektivne opise socioekonomske pozadine koja je sastavni dio halahičke debate te razumije sve eksplicitne i implicitne aluzije na nedoumice osobe koja odlučuje kao i njegova nastojanja da pravna odluka i rješenje koje će donijeti počivaju na presedanima i zadovolje mnogobrojne potrebe njegovih suvremenika.”⁸

⁷ Geniza – skrovište, arhiv; prostorija, smještena najčešće uz sinagogu, u koju se pohranjuju sveti predmeti koji se više ne mogu koristiti ili nisu podobni zbog oštećenja, poput mezusa, tefilina, knjiga Tore koje se ne mogu popraviti i drugih starih vjerskih knjige koje više nisu za korištenje. Kad se sakupi veća količina takvih predmeta, sve se zakopa na groblju židovske zajednice.

⁸ M. Elon, *Hamishpat HaJivri - Toldotav, Mekorotav, Ekronotav*, Magnes Press, Hebrew University, Jeruzalem, 1997., 1215.; s hebr. prev. K. D.

U doba gaona duhovna su središta u Babilonu i Izraelu imala ulogu vrhovnih sudskih instanci. Poslije je u svakome naraštaju djelovao po jedan znameniti rabin koji bi u očima naroda bio najviši pravni autoritet, neka vrsta neslužbenoga vrhovnog suda. U svakom slučaju, rabin koji odgovara na pitanje oslanja se na cijelu židovsku pravnu literaturu. Ako ne nađe odgovor, okreće se midrašu,⁹ običajima i logici.

Postupak responsa veoma je sličan običajnom pravu (*common law*) u engleskom pravnom sustavu, prema kojemu presuda stvara zakon. Response u židovskome pravu slične i području *responsa prudentium* u rimskome pravnom sustavu.¹⁰ Zbirke pitanja i odgovora postoje i u islamskome pravu, za što je primjer fatva,¹¹ no u židovskome pravu rabin koji odgovara nije službeni sud, nego općeprihvaćeni halahički autoritet. Oni koji se obraćaju pitanjem nisu uvijek suprotstavljene strane, nego rabini pred koje je halahički slučaj došao. Response se mogu naći u svim granama židovskog prava, no prije svega na području građanskog i javnog prava. Manje se odnose na teme odnosa čovjeka i Boga (molitva, propisi o jelu...), ali ima pitanja i odgovora i na području tumačenja Tore i filozofije.

Što se količine tiče, procjenjuje se da postoji oko 300.000 responsa u više od 3000 knjiga različitih autora,¹² nakon završetka talmudskoga doba (godine 500. prema gregorijanskome računanju vremena). Vrlo mali broj responsa koje su napisane tijekom Holokausta uspio je preživjeti. U okruženju brutalnih odluka, progona i uništenja, i osobe koje su postavljale pitanja i one koje su na njih odgovarale bile su ozbiljno sputane: Židovi često jednostavno nisu mogli postaviti upite, a rabini im nisu mogli odgovoriti. Najširu kolekciju responsa iz vremena Holokausta napisao je Rabin Ephraim Oshry u getu u Kovnu između lipnja godine 1941., kada je započela nacistička okupacija Kovna, i kolovoza 1944. godine.

⁹ Midraš - tumačenje, komentari Tore; dvije su vrste midraša: *agadički* (pripovjedački) i *halahički* (propisujući); prikupljeni su u zbirkama. Još o *midrašu* vidi u: K. D., *Židovstvo*, 503-505.

¹⁰ H. F., Jolowicz, *Historical Introduction to the Study of Roman Law*, Cambridge, 1952., 369.

¹¹ *Encyclopedia of Islam*, novo izdanje, sv. II. (1965.), Fatwa, 866.

¹² M. Elon, *Hamishpat HaJivri*, 1221.

2. RESPONSE IZ HOLOKAUSTA

2.1. Geto u Kovnu i Rabin Oshry

Povijesna pozadina

Neki od najvećih znanstvenika židovskog svijeta potjecali su iz Litve, a litavske institucije višeg obrazovanja držane su najboljima na svijetu. Sam grad Kovno bio je dom jedne od najznačajnijih židovskih zajednica u Litvi. Veliki rabini Kovna bili su rabin Yitzchak Elchanan Spektor (1817. – 1896.), glavni rabin Kovna i jedan od najvećih poznavatelja židovskog prava na svijetu tijekom 19. stoljeća, te rabin Yisrael Salanter (1810.-1883.), utemeljitelj pokreta *Mussar* koji i danas utječe na studij u ješivama¹³ diljem svijeta. U Kovnu je živjelo 40.000 Židova prije početka Drugoga svjetskog rata i oni su činili 25 % stanovnika grada. U Kovno su dolazile stotine učenika iz cijele Europe kako bi učile u *Knesses Yisrael*, slavnoj ješivi Slobodka.

Nakon Prvoga svjetskog rata Kovno je postalo glavni grad novoutemeljene Litve, a Židovima je dana jednakost pred zakonom. Litva je ostala neovisna i nakon što je u susjednoj Poljskoj izbio rat 1939. godine. Neovisnost Litve nasilno je završila kada je Sovjetski Savez silom preuzeo taj mali narod godine 1940., kada je Litva postala sovjetska republika. Obdržavanje vjerskih propisa, proučavanje Tore i hebrejskog jezika protjerani su u ilegalu. Tisuće Židova skrilo se u dubine sovjetskog teritorija ili su onamo bili prognani. To je razdoblje trajalo od 1940. godine do njemačke invazije u lipnju godine 1941.

Kad su Nijemci izvršili invaziju na Kovno, počela su umorstva i drugi oblici progona židovskog naroda. Agonija neograničenog nasilja započela je 24. lipnja 1941. godine. Lokalni litavski kolaboracionisti "lovili" su Židove po ulicama. Uslijedilo je divljačko ubijanje cijelih obitelji, djeca su ubijana pred očima roditelja, a mnogi učenici slavne ješive Slobodka bili su među 800 Židova pobijenih tijekom prvih dana njemačke okupacije. U tom razdoblju ugledni rabin Elchanan Wasserman (1875.-1941.) bio je u Kovnu te je i on među ubijenima. Njegova je smrt bila osobito tragična jer se bio vra-

¹³ Ješiva – ustanova za proučavanje Tore, odnosno za vjersko obrazovanje učenika nakon završenog osnovnog školovanja; niža ješiva (ješiva ketana) je srednja škola, viša ješiva (ješiva gevoha) je za više uzraste. Tijekom povijesti ješive su djelovale u svim područjima gdje je bilo židovskog stanovništva, jer proučavanje Tore nije izborno, već je osnovna obveza iz Tore; do danas se u ješivi školuju rabini i dajani (vjerski suci).

tio u Europu iz sigurne Amerike kako bi bio sa židovskom zajednicom u doba potrebe.

Preseljenje gotovo 30.000 Židova u geto u Kovnu započelo je 15. srpnja godine 1941. i potrajalo je do 15. kolovoza godine 1941. Židovi iz Kovna bili su zlostavljani u ponižavani u getu sve dok ih Nijemci konačno nisu pobili u zatvorima “sedme tvrđave”, “devete tvrđave” i u Estoniji. Drugi su pak deportirani u Auschwitz. Tek su malobrojni ostali u gradu, od kojih je većina potkraj rata evakuirana prema Njemačkoj, a ostali su se skrili u podzemnim bunkerima. Nacisti su zgrade u kojima su živjeli Židovi gađali zapaljivim bombama, ali neki su Židovi uspjeli pobjeći. Kad su Sovjeti oslobodili Kovno, na životu je bilo samo 90 Židova koji su se skrivali u gradu, a ostalih 500 preživjelo je u šumama s partizanima.

Rabin Ephraim Oshry. Kratak životopis.

Rabin Ephraim Oshry (1914.-2003.) bio je već u mladosti slavni poznavatelj Tore. Među njegovim su učiteljima bili znanstvenici koji su pripadali krugu najboljih stručnjaka za Toru, glavni rabin grada Kovna Abraham Dov Schapira te dekan ješive Slobodka. Tijekom Holokausta rabin Oshry bio je važan izvor znanja za Židove iz Kovna te je odgovarao na najsloženija i najmučnija pitanja židovskog Zakona i moralnosti u vrijeme kad je kriza bila dublja nego ikada prije u židovskoj povijesti. U jednom su trenutku nacisti rabina Oshryja postavili za upravitelja skladišta židovskih knjiga prikupljenih u Kovnu. Time su mu nehotice dali pristup židovskim knjigama i rabinskoj literaturi koja mu je bila potrebna kako bi napisao detaljne response.

Rabin Oshry bio je zadivljen predanošću i vjerom mnogih “običnih” Židova, koji mu nisu prestajali postavljati pitanja vezana uz židovski Zakon i obdržavanje propisa. Rabin Oshry govori o muškarcima i ženama koje je pokretala duhovnost i koji se nisu željeli odreći ni svoje vjere ni snage svojega židovskog ponosa. Stoga je ta moralna i vjerska pitanja i svoje odgovore na njih počeo bilježiti na komadima papira. Te je papire zakopao u limenkama, u nadi da će ih ponovo iskopati poslije rata, što je i učinio nakon oslobođenja. Po završetku rata ispisao je pitanja koja je primio i svoje odgovore na ta pitanja te ih objavio u pet svezaka pod nazivom *She'elot u-teshuvot mi-ma'amaqim (Pitanja i response iz Dubina)*.¹⁴

¹⁴ Response su izvorno objavljene na hebrejskom, u pet svezaka (1959., New York), a poslije su neki od tih pitanja i odgovora prevedeni na engleski, dok je kratka verzija objavljena u jednom svesku pod nazivom *Respona from the Holocaust*.

PITANJA

Pitanje br. 1.: UGROŽAVANJE VLASTITOG ŽIVOTA U SVRHU SPAŠAVANJA TUDEG

Dana 25. lipnja 1941. rabin Oshry dobio je pitanje može li Židov ugroziti svoj vlastiti život tako što će pokušati spasiti život drugoga Židova.¹⁵

Slučaj: Kad su započeli napadi na Židove u Litvi, zajednica je razmišljala o slanju tajnika vodećega židovskog rabinskog vijeća (*Agudas ha-Rabbanim*) kako bi zamolio lokalne litavske vlasti da oslobode studente ješive Slobodka zatočene u "sedmoj tvrđavi". Njih je u zatvoru čekala sigurna smrt.¹⁶ Rabin Avraham Grodzinsky, dekan ješive Slobodka, pitao je rabina Oshryja je li moralno ispravno prema židovskom Zakonu zatražiti pomoć rabina Dovida Itzkowitza. Rabin Itzkowitz, vođa rabinske organizacije *Agudas ha-Rabbanim*, imao je predratne kontakte s nekim članovima litavske vlasti koji su sada surađivali s nacistima u zarobljavanju i deportaciji Židova iz Kovna. Možda bi rabin Itzkowitz trebao pristupiti vlastima sa zahtjevom da oslobode neke od zatočenika. No, učini li tako i susretne li se s Litavcima, vlastiti će život izložiti smrtnoj opasnosti. Bilo je jasno da postoji velika vjerojatnost da bi obnašatelji vlasti na tom području ubili rabina, uz to što bi i odbili njegov zahtjev.

Mnogo židovskih izvora govori o vrijednosti spašavanja života. Jedan od njih je i slavni odjeljak iz Talmuda:

*"U vrijeme nesreća za židovsku zajednicu čovjek ne smije otići kući, jesti i piti... Upravo suprotno, čovjek mora patiti sa zajednicom kao što je i Mojsije sjedio na kamenu [koji je neudoban] dok se židovski narod borio protiv Amaleka. Čovjek samome sebi mora uzrokovati određenu količinu nelagode kako bi i sam suosjećao s onima koji pate."*¹⁷

¹⁵ Ovo se pitanje temelji na responsi rabina Oshryja Mi-ma'amaqim, (1959., New York), Tom II., dio 1, 7-15.

¹⁶ Opis uloge litavskih vlasti i mjesnog stanovništva te rabina Oshryja osobito je strašan i mnogo toga objašnjava. Ljudi koji su godinama živjeli sa svojim susjedima Židovima i s njima, očito, bili u dobrim odnosima, sada su dobrovoljno pomagali nacistima u brutalnom progonu i istrebljivanju Židova Kovna. Vidi Ephraim Oshry, *Responsa from the Holocaust*, B. Goldman and Y. Leiman Eds., Judaica Press, 2001., xv-xvii.

¹⁷ BT Taanit 11a (Steinsaltz), s aram. prev. K. D.; vidi i BT *Baba Batra* 8b izdanje iz Vilniusa – Machon Tevel izdanje, Bnei Brak, 1961., (dalje: Vilne), koji tvrdi da je "pidyon Švujim" (*redeeming captives*), *micva raba* (*great micva*), a da je ropstvo gore od izglednjivanja i smrti. Tako je određeno i u Šulhan Aruh (dalje: ŠA) Ketuvim; Jeruzalem, 1992., *Jore Dea*, 252:3, koji tvrdi da se onaj tko odgoda

Osim izazova vlastitog preživljavanja, pojavila su se i pitanja kod osoba koje su bile uključene u nastojanje oko spašavanja tuđih života. Zapravo, ta se pitanja katkad nisu odnosila na nedoumicu postoji li vjerska obveza pokušati spasiti one čiji su životi u opasnosti, nego na mjeru do koje su se pojedinci smjeli dovesti u opasnost kada su pokušavali spasiti druge.

Židovski Zakon smatra da je svatko obavezan pokušati spasiti život. U općem pravnom sustavu, osim u posebnim slučajevima, kazneno pravo, općenito govoreći, nikome ne nalaže poduzimanje bilo kakvih postupaka kako bi se spasio život drugoga. Na primjer, prolaznik koji promatra kako se čovjek utapa i pritom ne poduzme ništa kako bi pomogao, neće za to morati kazneno odgovarati.

Židovski Zakon funkcionira prema drugačijoj premisi. U *Levitskom zakoniku* Tora jasno kaže: “ne izvergavaj pogibli krv svoga bližnjega” (Lev. 19:16.),¹⁸ i podrazumijeva se da to nameće obvezu djelovanja kad je život drugog u opasnosti.¹⁹ Dapače, židovski Zakon toliko silno vrednuje život da, uz vrlo malen broj iznimaka, drugi zakoni Tore prestaju vrijediti (do nužne granice) kad je potrebno spašavati život. Kao što kaže Talmud:

“Ništa ne priječi spašavanje života osim [grijeha] idolopoklonstva, nemoralnih intimnih odnosa i umorstva.”²⁰

To je dobro poznat slučaj *Pikuah Nefeš*²¹, na primjer: ako bi održavanje zakona Šabata ili posta na Jom Kipur²² moglo ugroziti život čovjeka, on je obavezan prekršiti Šabat i jesti na Jom Kipur.²³

oslobađanje iz zarobljeništva može smatrati ubojicom. Vidi još u: *BT Gitin* 45a (Vilne); *Gitin* 58a (Vilne); *Ketubot* 52 a-b (Vilne).

¹⁸ Prijevod Biblije, ako nije navedeno drugačije, prema: *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, gl. ur. Jure Kaštelan i Bonaventura Duda, KS, Zagreb, 2008. Tetragram iz originalnoga prijevoda KS zamijenio sam Božjim imenom Vječni/Gospod, jer u židovstvu nije dopušteno koristiti se Božjim imenom JHVH.

¹⁹ *BT Sanhedrin* 73a (Vilne).

²⁰ *BT Ketubot* 19a. (Vilne), s aram. prev. K. D.

²¹ *Pikuah nefeš* - opasnost po život; micva obveze narušavanja svih ostalih micva iz Tore u okolnostima koje to zahtijevaju radi spašavanja života. Vidi još u K. D. *Židovstvo*, 271-272.

²² Jom Kipur - Dan pomirbe; najsvetiji dan i blagdan u židovskoj godini, vrhunac suđenja koje počinje na Roš Hašanu; dan cjelodnevnog posta, kad se opraštaju grijesi i donosi presuda za svakog čovjeka za sljedeću godinu. Više u K. D., *Židovstvo*, 71-81.

²³ Vidi još u: *BT Yoma* 85a-b (Vilne); Maimonid u *Mišne Tora*, MT, *hillhot šabat* 2: 2-3, Jeruzalem 1974. (reprint varšavskog izdanja iz 1881.); *Jad Ha-Hazaka* = *Mišne Tora* (dalje: MT); Aryeh Kaplan, *The Handbook of Jewish Thought* 38-49, Maznaim Publishing, 1992., 38-49.

Židovski Zakon nalaže čovjeku prepoznati obvezu spašavanja života, ali definira i moguća ograničenja. Taj zadatak prepušten je znalcima židovskog Zakona, rabinima, koji određuju na koga se i pod kojim okolnostima zakon spašavanja života odnosi. Ta pitanja, koja pokreću složene teoretske i filozofske rasprave, postala su životno važna i zahtijevala su žurno razrješenje tijekom Holokausta, kada su nastojanja spašavanja života drugoga često ugrožavala život spašavatelja.

U sastavljanju svojeg odgovora rabin Oshry poslužio se ovim odjeljcima Talmuda:

“Ako čovjek vidi drugoga kako se utapa u rijeci ili kako ga, kao plijen, odvlači neka životinja ili kako ga napadaju pljačkaši, obvezan je spasiti osobu u opasnosti. To je zato što Tora kaže: ‘ne izrgavaj pogibli krv svoga bližnjega’. (Lev. 19:16).”²⁴

“Jednako tako, čovjek radije mora dopustiti da bude ubijen nego sam počiniti ubojstvo ... kako to znamo? To je samo po sebi razumljivo. Jednom je došao čovjek pred Rabu i rekao: ‘Upravitelj mojega grada naredio mi je: Idi i ubij onoga čovjeka; ako nećeš, ja ću ubiti tebe’. Raba mu odgovori: ‘Radije mu dopusti da on ubije tebe nego da ti počiniš umorstvo. Tko može reći da je tvoja krv crvenija [od krvi drugoga]? Možda je njegova krv crvenija od tvoje’.”²⁵

U prvom odjeljku židovski Zakon zahtijeva od čovjeka da pomogne svojem susjedu. S druge strane, drugi odjeljak pokazuje da smrtnik ne može znati čiji je život vrjedniji (tj. čija je krv “crvenija”). Ako je tome tako, kako onda čovjek može odlučiti vlastiti život dovesti u opasnost radi života drugoga? Čitamo li ove odjeljke tako, čini se da su u kontradikciji jedan s drugim! Odlučujući između ova dva pristupa, rabin Oshry navodi sljedeće tumačenje *Tosafot*:²⁶

“Samo u slučaju kada se čovjeka prisiljava da umori drugoga svojim izravnim djelovanjem, kažemo da se to ne smije radi [principa:] ‘Otkuda znamo čija je krv crvenija?’ No, u slučaju kada bi drugi mogao umrijeti, ali ne zahvaljuju-

²⁴ BT *Sanhedrin*, 73a (Vilne); s aram. prev. K. D.

²⁵ BT *Sanhedrin*, 74a (Vilne); s aram. prev. K. D.

²⁶ *Tosafot* ili *Tosafos* su srednjovjekovni komentari Talmuda; izneseni su u kritičkom ili eksplanatornom obliku; tiskani su u gotovo svakom izdanju Talmuda na svakoj stranici na vanjskoj margini i na suprotnoj strani od Rašijevih napomena; autori *Tosafota* poznati su kao *tosafisti* (*Ba'ale ha-tosafot*) koji su postavili ono što je postala dominantna struja rabinskog stajališta.

ći čovjekovom izravnom djelovanju, nego ako čovjek odluči ne djelovati, situacija je suprotna! Čovjek tada može reći: 'Otkuda znam da je krv mojega susjeda crvenija od moje?' Čovjek nema obveze spasiti život susjeda po cijenu vlastitog života."²⁷

Na temelju talmudske logike rabin Oshry je tvrdio da se obveza spašavanja drugih prema židovskom Zakonu ne odnosi na situacije u kojima bi spašavatelj morao pristati na rizik po vlastiti život. Iskrećući retoričko pitanje postavljeno u Talmudu, rabin Oshry pita: "Tko može reći da je krv nekoga trećeg crvenija od tvoje?" Rabin Oshry objašnjava da jednako kao što čovjek ne smije svoj život vrjednovati više od života drugog čovjeka, tako ne smije ni život drugog čovjeka vrjednovati više nego vlastiti život. Prema takvoj analizi zapovijed Tore "*ne izvrgavaj pogibli krv svoga bližnjega*" vrijedi samo onda kada je moguće posredovati bez rizika za vlastiti život. Upravo zato ne smije postojati obveza ući u pogibeljnu situaciju kako bi se spasio tuđi život. Stoga ni rabin Itzkowitz ne bi morao biti obavezan zahtijevati puštanje zatočenika litavskih vlasti ako bi tim činom svoj vlastiti život doveo u opasnost.

Zapravo, odlazeći još korak dalje u ovakvoj logici, rabin Oshry je ukazao na mogućnost da se rabinu Itzkowitzu zabrani pristup vlastima u pokušaju da osigura puštanje zatočenika. Na kraju krajeva, ako život drugoga ne cijeni više nego vlastiti život, moglo bi mu se činiti da ne stavlja vlastiti život u opasnost pokušavajući spasiti živote zatočenih. Ipak, rabin Oshry svojom presudom nije otišao u takav ekstrem. Na temelju raznih izvora židovskog prava, rabin Oshry je ustvrdio da je čovjek, iako ne mora – a katkad i ne smije – ulaziti u situacije "sigurne opasnosti" kako bi spasio život drugoga, obavezan ući u situaciju "moguće opasnosti" kako bi spasio nekoga tko je u "sigurnoj opasnosti". Što Zakon kaže o čovjeku koji se stavlja u "moguću opasnost"? Rabi Oshry navodi *Aruh HaŠulhan* za dodatno objašnjenje:

*"O svakom se slučaju mora pojedinačno odlučivati i sve se činjenice moraju pažljivo odvagnuti, a na samoga sebe ne smije se previše paziti... Jer, svaki koji spasi život samo jednog Židova, kao da je spasio cijeli svijet (Sanhedrin 37a)."*²⁸

²⁷ *Tosafot u BT Yevamot*, 53b (Vilne); s aram. prev. K. D.

²⁸ Rabbi Yechiel Michel Epstein (1829.–1908.), *Aruh HaŠulhan*, Oz Vehadar izdanje, New Square, New York, 2006. *Choshen Mishpat*, 426, paragraph 4; s hebr. prev. K. D.

Rabin Oshry također je primijetio da se *Netziv* slaže s time kako čovjek nije obvezan dovesti sebe čak ni u moguću opasnost radi drugoga, ali isto tako kaže da je preuzimanje takvog rizika znak osobite pobožnosti:

*“Osoba ima middas chassidus (urođeno svojstvo dobrohotnosti) ako žuri spasiti drugog Židova koji se nalazi u velikoj opasnosti.”*²⁹

Na temelju sveobuhvatnog proučavanja razmišljanja židovskih pravnih stručnjaka od vremena srednjega vijeka do danas, rabin Oshry je zaključio da je dominantno mišljenje kako židovski Zakon ne zahtijeva da se osoba izloži ni mogućoj opasnosti kako bi spasila život drugoga. Prema takvom scenariju, odluka suzdržavanja od djela ne potpada pod zapovijed *“ne izvirgavaj pogibli krv svoga bližnjega”*. Istodobno, rabin Oshry navodi stav nekih pravnih autoriteta koji smatraju da, iako nema obveze da to bude učinjeno, smatra se pohvalnim svjesno se izložiti mogućoj opasnosti u pokušaju spašavanja života.

Stoga je rabin Oshry presudio da rabin Itzkowitz nije obvezan pristupiti litavskim vlastima jer bi takav postupak uključivao mogućnost da i sam rabin bude uhićen te bi time mogao u opasnost dovesti vlastiti život. No, uzimajući u obzir stav da je takav postupak vrijedan svake hvale, rabin Oshry također je držao da se rabina Itzkowitza ne smije sprječavati u poduzimanju takvog herojskog pothvata, odlučili li se sam na takav postupak.³⁰ Prema mišljenju rabina Oshryja, osim što bi takav postupak mogao spasiti živote, hrabrost čovjeka koji bi se na njega odlučio predstavljala bi snažnu osudu zla i nehumanosti nacista.

Naposljetku, kako je poslije zapisao rabin Oshry, rabin Itzkowitz hrabro je pristupio litavskim vlastima i, zahvaljujući tome, uspio spasiti i osloboditi niz zatočenika, a sam pritom nije bio ozlijeđen. Na žalost, završava rabin Oshry svoju responsu, rabin Itzkowitz poslije je i sam postao žrtva nacističkoga koncentracijskog logora za istrebljenje.

Ova je responsa zanimljiva iz cijelog niza razloga. Prvo, situacija s kojom je bio suočen rabin Oshry jasno predstavlja tragične izbore s kojima su bile suočene židovske zajednice i pojedinci tijekom Holokausta. Drugo, hrabrost onih koji su bili prisiljeni učiniti takve izbore dokazuje odlučnost kojom su pojedinci čuvali moralni kompas u najnemoralnijim uvjetima. Naposljetku, odluka rabina Oshryja da

²⁹ Naftali Zvi Yehuda Berlin - *Netziv* (1816 - 1893), Ha'emek She'ela, u: Sheiltot DeRav Achai Gaon, 1861, Vilna, 129:4.

³⁰ Temeljeno na mišljenjima *Netziva* i Aruh HaŠulhana.

dopusti rabinu Itzkowiczu poduzeti potencijalno opasan korak u nastojanju da spasi druge predstavlja pobjedu nade i pravičnosti u svijetu zla i očaja.

Doista, mnoge response rabina Oshryja pokazuju tragične izbore s kojima su bile suočene židovske zajednice i pojedinci tijekom Holokausta. Istodobno, zahvaljujući samoj činjenici da su imali snage uopće postaviti takva pitanja te nastojali oblikovati moralne i etičke response, rabin Oshry i židovska zajednica koja je živjela u getu u gradu Kovnu pronašli su zraku nade u stalnom i sveprisutnom očaju. Nema tragičnijih izbora od odluke kada treba i treba li uopće pokušati spasiti tuđi život te odgovora ispunjenijih nadom od odluke rabina Itzkowitza da riskira vlastiti život kako bi spasio druge.

Pitanje br. 2.: UGROZA VLASTITOG ŽIVOTA RADI UČENJA VJERE I JAVNE MOLITVE

Dana 26. kolovoza 1942. godine rabinu Oshryju postavljeno je pitanje smije li osoba ugroziti svoj život radi učenja vjere i javne molitve.³¹

Slučaj: Pitanje je postavljeno godinu dana nakon utemeljenja geta u Slobodki, u Kovnu. Kao što je već rečeno, od 30.000 Židova koji su prije njemačke invazije živjeli u Kovnu, otprilike je 17.400 njih u to vrijeme ostalo u getu. Godine 1942. Židovi su bili izloženi mukama prisilnog rada i umorstvima. Dakle, Židovi Kovna bili su mentalno i fizički iscrpljeni. Nijemci su iskorištavali Židove prisiljavajući ih na teške i ponižavajuće poslove. Jedna od glavnih dužnosti bio je rad na "zračnoj luci" nedaleko od Kovna. Leib Garfunkel, u svojoj knjizi *Židovsko Kovno i njegovo uništenje (Jewish Kovno and its destruction)*³² opisuje težak rad i još strašnije radne uvjete na toj gradnji te njihove posljedice na Židove Kovna. Usprkos svakodnevnom teškom radu na zračnoj luci, mnogi su Židovi pronašli vremena i volje da se bave proučavanjem vjere, što ih je ispunjavalo nadom i davalo im ohrabrenje. Činjenica da su Židovi nastojali nastaviti živjeti "normalnim" životom, ukazuje na njihovu želju da dokažu Nijemcima kako nisu podljudi (*Untermenschen*), kako je tvrdila nacistička propaganda.

Nacisti su bili svjesni važnosti javne molitve u sinagogi te proučavanja Tore i nastojali su slomiti židovski duh prije negoli im

³¹ Ovo se pitanje temelji na responsi rabina Oshryja Mi-ma'amaqim, New York, 1959., Tom II, dio 1, 59-68.

³² Leib Garfunkel, *Kovna ha-Yehudit be-Hurbanah*, Jerusalem, 1959.

unište i tijela. Stoga su Nijemci objavili da će svakog Židova koji prekrši zabranu javne molitve i učenja Tore snaći smrtna kazna.

Riječima samoga rabina Oshryja, postavljeno mu je ovo pitanje:

“Tada mi je pristupio R. Naftali Weintrau (neka Bog osveti njegovu krv), gabaj³³ sinagoge Gafinowitz, i pitao traži li Tora od pojedinca da se dovede u tjelesnu ili smrtnu opasnost sudjelovanjem u minjanu³⁴ u učilištu u kojem je običavao moliti svakoga jutra i svake večeri. Je li obavezan položiti život za Toru i radi javne molitve ili nije obavezan to učiniti?”³⁵

Prije negoli započnem s raščlanjivanjem response rabina Oshryja, želio bih reći nekoliko riječi o važnosti molitava i učenja Tore u judaizmu. Rat nacista protiv Židova nije bio samo tjelesne naravi, nije se vodio samo izgladnjivanjem, umorstvima i istrebljivanjem u plinskim komorama. Bio je to i ideološki i teološki rat. Na tu činjenicu ukazuje i pitanje proučavanja vjere i javne molitve.

Proučimo li nekoliko izvadaka iz pokajničkih molitava i molbi koje su Židovi izricali generacijama, možda ćemo moći razumjeti duhovni izvor koji je Židovima davao snagu u najtežim vremenima.

U dane posta obično se moli molitva *Avinu Malkenu*³⁶ tijekom jutarnjih i popodnevni molitava, prisjećajući se odluka iz godine 1091., zabrana iz 1648. godine i Petljurovih pogroma 1919. godine:

“Oče naš, Kralju naš, djeluj za one koji su poginuli radi Tvojeg svetog Imena.

Oče naš, Kralju naš, skrbi se za one koji su pobijeni jer su ispovijedali Tvoju jedinstvo.

Oče naš, Kralju naš, djeluj za one koji su prošli kroz vodu i vatru da bi posvetili Tvoje Ime.

Oče naš, Kralju naš, osveti pred našim očima prolivenu krv Tvojih slugu ...”³⁷

³³ Gabaj - muškarac koji sakuplja novac od vjernika u sinagogi i organizira poslove u sinagogi; jedna od njegovih dužnosti je i pozivanje uzvanika k Tori.

³⁴ Minjan - desetorica muškaraca starijih od trinaest godina, kvorum potreban za neke molitve, primjerice za kadiš.

³⁵ Responsa rabina Oshryja Mi-ma'amaqim, New York, 1959., Tom II., dio 1, 60; s hebr. prev. K. D.

³⁶ Avinu malkenu - hebr. Oče naš, Kralju naš; molitva tijekom deset dana pokore (od Roš Hašana do Jom Kipura), kada Boga proglašavamo svojim kraljem, pa mu se obraćamo s *malkenu* (kralju naš).

³⁷ Molitvenik *The Complete ArtScroll Siddur Kol Yaakov*, Artscroll, Brooklyn NY, 2002., 122-123; s hebr. prev. K. D.

Na Šabat, nakon čitanja poglavlja iz Tore, aškenaska³⁸ zajednica govori molitvu *Av harahamim* (*Oče Milosti*), nastalu nakon Prvoga križarskog pohoda (1096. godine) i uništenja židovskih zajednica duž rijeke Rajne u Njemačkoj:

“Neka Otac milosrđa, koji je na visinama, čuva vjerne, ispravne i nevine svete zajednice koje su položile svoje živote za posvećenje Božanskog Imena. Bili su ljubljeni i po volji tijekom svojih života i ni u smrti nisu se odvojili od Njega. Bili su brži od orlova i snažniji od lavova pri vršenju volje svojega Gospodara i želja svoje Stijene. Neka bi se naš Bog njih prisjećao po dobru, zajedno s pravednicima svih vremena i osvetio prolivenu krv Svojih slugu.”³⁹

Najdramatičnija i najpotresnija molitva ove vrste je *U-netane toqef* (pripisuje se rabinu Amnonu iz Mainza u 12. stoljeću), koja se govori na Velike blagdane. Predaja o ovoj molitvi pripovijeda kako je biskup grada Mainza zatražio od rabina Amnona, svojeg osobnog savjetnika, da prihvati Krista. Rabin Amnon zatražio je tri dana dopusta kako bi razmislio prije svojega konačnog odgovora.

Vrativši se kući, rabin Amnon shvatio je da je pogriješio te da o odgovoru nije trebao ni razmišljati. Odmah je morao odbiti zahtjev. Rabin Amnon posvetio je svoja tri dana kod kuće postu i molitvi, preklinjući Boga da mu oprostí taj grijeh i dopusti mu da se iskupi. Nakon što su prošla tri dana, došao je biskup i zahtijevao odgovor.

Rabin Amnon objasnio je biskupu da bi jezik koji je tražio tri dana dopusta i koji nije odmah odbio ponudu trebalo odsjeći. Stoga su biskupovi ljudi uistinu i odsjekli jezik rabina Amnona te mu, uz jezik, odsjekli i ruke i noge. Kad je nastupila Nova godina, rabin Amnon je zatražio da ga odnesu pred Sveti Kovčeg. Pred njim je izgovorio molitvu *U-netane toqef* i nakon toga se rastao s dušom. Od tada nadalje ta je molitva sastavni dio molitava za Roš Hašanu i Jom Kipur.⁴⁰

³⁸ Aškenaz (Aškenazim) - u početku naziv za Židove Njemačke i sjeverne Francuske; od 16. stoljeća odnosi se na Židove istočne Europe i Rusije, koji imaju jednak molitvenik i običaje. U 19. i 20. stoljeću raširili su se Aškenazi na sve strane svijeta i održali svoje običaje. Većina Aškenaza govorila je jezikom jidiš. Biblijska riječ Aškenaz, אשכנז, primijenjena je kao ime za Njemačku, jer se piše istim, samo drukčije poredanim slovima kao i riječ Sachsen, אשכנז (hebrejsko pismovno znakovlje obuhvaća samo suglasnike).

³⁹ Molitvenik *Kol Yaakov*, Artscroll, , Brooklyn NY, 2002., 454-455; s hebr. prev. K. D.

⁴⁰ Vidi: Macy Nulman, *Encyclopedia of Jewish Prayer*, A Jason Aronson Book, Maryland, 1993., 332.

"I stoga ćemo objavljivati svetost ovoga dana jer on je velik i strašan. Na taj dan Tvoje će Kraljevstvo biti uzdignuto na visine i Tvoje Prijestolje ustanovljeno u milosrđu i Ti ćeš na njemu sjediti u istini... Uistinu, Ti si Sudac i Optužitelj, Ti znaš i svjedočiš, Ti pišeš i pečatiš, brojiš i nabrajaš. I Ti ćeš se prisjetiti svega što je bilo zaboravljeno. [Tada] ćeš Ti otvoriti knjigu sjećanja, onu u kojoj počiva otisak ruke svakog čovjeka. Oglasit će se veliki šofar i začuti sitni glas. Anđeli se boje; obuzeti su drhtanjem i užasom te kažu, 'Gle, ovo je dan suda, kada će se suditi cijeloj nebeskoj vojsci', jer neće biti nevini u Tvojim očima. I cijelo čovječanstvo na zemlji proći će pred Tobom poput ovaca. Kao što pastir pregledava svoje ovce i ispod štapa mu prođe svako janje, tako ćeš i Ti pregledati i prebrojiti i označiti i ispitati dušu svakoga živog stvora i dosudit ćeš udio svakom Svojem stvoru i upisati njihovu presudu.

Na Roš Hašanu biva zapisano, a na Dan posta Dana pokazanja je zapečaćeno: koliko će umrijeti i koliko će ostati zdravih, tko će živjeti, a tko umrijeti; tko će proživjeti svoje godine, a tko umrijeti prerano, tko od vode, a tko od vatre, tko od mača, a tko od zvijeri, tko od gladi, a tko od žeđi, tko od potresa, a tko od kuge, tko davljenjem, a tko vješanjem, tko će imati miran život, a čiji će život biti bez mira, tko će biti smiren, a tko u jurnjavi, tko će patiti, a tko neće, tko će osiromašiti, a tko se obogatiti, tko će biti zbačen, a tko uzdignut."⁴¹

Osim toga, naravno, tužne elegije i Svitak tužaljki govore se devetog ava, na dan uništenja hramova u Jeruzalemu. Stihovi upozorenja u *Ponovljenom zakonu* 28 dodatno su učvršćivali uvjerenje Židova da "ne laže postojani Bog Izraelov, niti se kaje". (Sam. 15, 29 IŠ). Usprkos svim poniženjima, progonima i pogromima u dalekoj i bliskoj prošlosti, Židovi su nastavili vjerovati u postojanje Zakona i Suca te potvrdili da je stalno obdržavanje zapovijedi i vjere u Stvoritelja temelj života svakoga Židova.

O važnosti učenja Tore kao o jednoj od 613 zapovijedi⁴² Tore i o središnjosti Tore u praktičnom životu Židova govore i iduće rečenice:

⁴¹ *The Complete ArtScroll Machzor - Yom Kippur (Nusach Ashekenaz)*, Mesorah Publ'ns Ltd., Brooklyn, 1991., 530, s hebr. prev. K. D.

⁴² *Tarjag micvot*: 613 micva; naziv za 365 zabrana i 248 zapovijedi iz Tore kojih se pobožni Židov mora držati; riječ *tarjag* je izgovor broja 613 napisanog slovima hebrejske abecede (*tav* = 400, *reš* = 200, *jud* = 10, *gimel* = 3); dio obrađuje odnose

“Neka knjiga Zakona bude na ustima tvojim: razmišljaj o njoj danju i noću, kako bi vjerno držao sve što je u njoj napisano: samo ćeš tada biti sretan i uspjet ćeš u pothvatima.” (Jošua 1,8)

“Napominji ih svojim sinovima. Govori im o njima kad sje-diš u svojoj kući i kad ideš putem; kad liježeš i kad usta-ješ.” (Pnz. 6, 7)

U midrašu piše:

“Naučavao je rabi Šimon ben Johaj: ‘Tri su krune: kruna Tore, svećenička kruna i kraljevska kruna. Svećeničku kru-nu zaslužio je Aron i dobio je, kraljevsku krunu zaslužio je David i dobio je, kruna Tore ostavljena je za [sve] narašta-je. Svatko tko zasluži [krunu] Tore, kao da je zaslužio sve tri, a svatko tko nije zaslužio [krunu] Tore, nije zaslužio ni jednu.”⁴³

Majmonid nastavlja:

“Izrael je okrunjen trima krunama: krunom Tore, sveće-ničkom krunom i kraljevskom krunom. Svećeničku krunu zaslužio je Aron, jer je napisano: ‘On i njegovo sjeme imat će zauvijek svećenički savez’ (Br 25, 13); kraljevsku kru-nu zaslužio je David, jer je rečeno: ‘Njegovo sjeme trajat će zauvijek, a njegovo prijestolje kao Sunce preda mnom.’ (Ps 89, 37); kruna Tore je spremljena, stoji i spremna je za cijeli Izrael, jer je rečeno: ‘Toru nam je zapovjedio Mojsije, baštinu zajednice Jakovljeve.’ (Pnz 33,4). Svatko tko želi neka dođe i uzme... a kruna Tore važnija je od drugih dviju.”⁴⁴

Majmonid nastavlja:

“Nema ti među svim micvama nijedna koja je toliko važna kao učenje Tore. Učenje Tore vrijedi kao sve micve zajedno, jer učenje vodi k ispunjavanju.”⁴⁵

O središnjosti Tore u praktičnom životu kaže Majmonid:

“Ako kažeš: ‘Kad sakupim novac, čitat ću. Kad postignem što mi treba i ne budem zaokupljen poslom, učit ću’, nećeš nikada zaslužiti krunu Tore ako ti takva misao dođe u srce.

ljudi s Bogom, a dio čovjeka sa svojim bližnjima. Vidi još u: K. D., Židovstvo, 335-350, 751.

⁴³ Midraš Kohelet raba 7,2, Jeruzalem (reprint izdanja iz Vilnusa 1878.); s hebr. prev. K. D.

⁴⁴ MT Hilhot Talmud Tora 3, 1; s hebr. prev. K. D.

⁴⁵ Isto, 3, 3; s hebr. prev. K. D.

*Umjesto toga, neka ti učenje Tore bude redovito, a posao izvanredan, te nemoj reći: 'Kad budem imao slobodnog vremena, učiti ću', jer nećeš imati slobodnog vremena.*⁴⁶

Zato se Toru mora učiti svakog dana. Čovjek mora raditi kako bi se uzdržavao, ali mora znati da zarada i karijera i sva materijalna sredstva nisu drugo doli sredstva koja omogućuju čovjeku da uči Toru.

Pri donošenju odluke kakav će biti njegov odgovor, rabin Oshry je konzultirao nekoliko rabinskih izvora. Responsu započinje ovim odjeljkom iz Talmuda:

*"Ovako su naučavali naši rabini: Kada je R. Jose b. Kisma bio bolestan, R. Hanina b. Teradion otišao ga je posjetiti. Rekao mu je: 'Brate Hanina, zar ne znaš da su Nebesa [sinonim za Boga] odredila da će ovaj [rimski] narod vladati? Jer, iako su razrušili Njegovu Kuću, pobili Njegove pobožne i uzrokovali smrt Njegovih najboljih, još uvijek su Rimljani čvrsto usidreni! A ja sam čuo da ti sjediš i učiš Toru, javno okupljaš ljude i držiš svitak [Zakona] na svojim grudima!"⁴⁷ On mu odgovori, 'Nebesa će se smilovati.' - 'Ja', suprotstavi se on, 'govorim tebi samo očite činjenice, a ti kažeš 'Nebesa će se smilovati'! Iznenadit ću se ako ne spale vatrom i tebe i svitak Zakona zajedno s tobom.' 'Rabi', rekao je drugi, 'Što da činim glede drugoga svijeta?' - 'Jesi li učinio nešto određeno?' upita on. Na to mu onaj odgovori: 'Jednom sam zabunom zamijenio purimski novac za običan novac namijenjen milostinji i razdao ga [vlastitom voljom] sirotinji.' 'Dobro onda', odgovori on, 'kad bi barem tvoja plaća bila moja plaća i tvoja sudbina moja sudbina.' Govori se da je samo nekoliko dana poslije rabin Jose b. Kisma umro i da su svi rimski velikaši [rimski službenici koji su boravili u Cezareji, gdje je i rabin živio i umro] došli na njegov sprovod te ga glasno oplakali. Na povratku su pronašli rabinu Haninu b. Teradiona kako sjedi i proučava Toru, javno okupljajući ljude i držeći svitak Zakona na grudima. Odmah su ga pograbili, umotali u svitak Zakona, položili na gomilu grančica i zapalili grančice. Zatim su donijeli smotuljke vune namočene u vodi i položili ih iznad njegova srca kako ne bi brzo umro.*⁴⁸

⁴⁶ Isto, 3, 7; s hebr. prev. K. D.

⁴⁷ Suprotno rimskoj odluci.

⁴⁸ BT Avoda Zara 18a (Vilne); s aram. prev. K. D.

Na temelju riječi upozorenja rabina Josea b. Kisme upućenih rabinu Hanini b. Teradionu u vezi sa smrtnom opasnosti u koju se dovodi, jasno je da čovjek ne smije riskirati život javnim učenjem Tore. Dalje rabin Oshry navodi riječi Majmonida o glavnim propisima povezanim s posvećenjem Božjeg imena:

Svim Židovima zapovjedbano je posvećivati Božje ime... kao što je rečeno: '... neka budem proglašen svet među Izraelcima' (Lev 22:32). Kako se to čini? Kada poganin pristupi Židovu i naredi mu da prekrši bilo koju zapovijed iz Tore pod prijetnjom smrti, Židov mora prekršiti tu zapovijed kako ne bi bio ubijen jer je rečeno: 'Da bi vršio [zapovijedi] i po njima živio.' A, ako radije umre nego da prekrši zapovijed Tore, kriv je za umorstvo."⁴⁹

Nadalje, u idućem zakonu, Majmonid definira slučaj:

"U kojem je to kontekstu rečeno? To vrijedi za sve zapovijedi osim za idolopoklonstvo, incest i prolijevanje krvi. Bude li čovjeku naređeno da prekrši jednu od ove tri zabrane ili će biti ubijen, mora radije dopustiti da bude ubijen nego da ih prekršiti."⁵⁰

Rabin Oshry suprotstavlja se Majmonidu navedenim talmudskim odjeljkom i pita kako je moguće da je R. Hanina b. Teradion odlučio riskirati život radi učenja Tore i izabrao smrt nakon što ga je R. Jose b. Kisma upozorio da će biti spaljen zajedno s Torom. Kako je razvidno iz Majmonidova zakonika, čovjeku nije dopušteno riskirati život za bilo koju od zapovijedi, osim za tri: zabranu idolopoklonstva, zabranu incesta i zabranu počinjenja umorstva. Proučavanje Tore nije među trima navedenim zapovijedima! Nadalje, Majmonid piše da ako čovjek umre radije nego da prekrši zapovijed, kriv je za umorstvo.

Rabin Oshry rješenje tog problema pronalazi u drugom odjeljku Talmuda:

"Kada je došao R. Dimi, rekao je: Ovo [da je po pitanju svakog drugog Zakona Tore čovjeku zapovjedbano: 'Prekrši i ne umri', tj. da je čovjeku dopušteno Zakon prekršiti kako bi izbjegao smrt osim u slučaju idolopoklonstva, incesta i umorstva] vrijedi samo ako nema kraljevske odluke⁵¹. No, ako postoji kraljevska odluka, čovjek mora pristati na mučeništvo prije negoli bi prekršio čak i najmanji propis.

⁴⁹ MT Hilhhot Jesode HaTora, 5:1; s hebr. prev. K. D.

⁵⁰ Ibid, 5:2; s hebr. prev. K. D.

⁵¹ Zabranjujući prakticiranje judaizma, djelo vrši pojedinac.

Kada je Rabin došao, rekao je u ime R. Johanana: Čak i bez kraljevske odluke, to je dopušteno samo u privatnosti; ali, pred očima javnosti osoba mora pristati na mučeništvo pa i radi manjeg propisa, ne smije ga prekršiti. Što znači 'manji propis'? — Raba sin R. Isaaca, u Rabovo ime je rekao: Čak ni kako bi zamijenio vezicu na cipeli.⁵² A koliko ljudi na okupu čini javnost? — R. Jacob rekao je u ime R. Johanana: Najmanji broj za javnost jest deset."⁵³

Iz ovoga je naučio da je prvi talmudski odjeljak govorio o situaciji kada je postojala rimska kraljevska odluka koja je zabranjivala učenje Tore te je stoga R. Hanina b. Teradion postupio u skladu sa Zakonom i žrtvovao svoj život radi učenja Tore.

Rabin Oshry pronašao je i drugo rješenje u knjizi *Sefer ha-hinuh* kao objašnjenje za Zapovijed broj 296:

"Rani suci napisali su da se zabrana 'Bolje je umrijeti nego prekršiti Zakon' odnosi samo na počinjenje prekršaja. Ako je riječ o suzdržanosti od provedbe zapovijedi, onda čovjek radije mora prekršiti zapovijed nego dopustiti da bude ubijen. Iako postoje rani mučenici koji su radije odabrali smrt negoli da se suzdrže od provedbe zapovijedi... njihova djela bila su čin pobožnosti ljudi koji su primijetili da su njihovim suvremenicima takvi postupci nužni... jer nije svakom dopušteno izgubiti život radi svrhe koju Mudraci nisu odobrili... jer je rečeno da je onaj koji tako čini kriv radi umorstva."⁵⁴

U osobitim slučajevima pobožni vođe radije su odabirali smrt nego suzdržanost od provedbe zapovijedi. Bio je to čin pobožnosti koji su držali nužnim za svoje suvremenike. Stoga je i mudracu poput R. Hananije b. Teradiona bilo dopušteno riskirati život.

Rabin Oshry pozorno je razmotrio teško i tragično vrijeme u kojemu su živjeli njegovi ljudi, vrijeme opasnosti, tjelesne i duhovne, i vrijeme kada je sam opstanak europske židovske zajednice bio doveden u pitanje. Bilo je to vrijeme uništenja, kada su nacisti, osim što su ubijali Židove te ih prisiljavali na težak rad i izgladnjivali ih, zapovjedili i zabranu učenja Tore i javne molitve; želeći ušutkati

⁵² Vidi Majmonid MT Hilhhot Jesode HaTora, 5,3: "Ako ne-Židovi cipele vežu na jedan način, a Židovi na drugi, ako postoji nešto židovsko u načinu na koji se to radi – a židovski je princip biti pristojan i skroman – čak i kada je naredeno da se izvrši takva promjena u stvari koja nije micva, nego samo običaj, mora se posvetiti ime Božje."; s hebr. prev. K. D.

⁵³ BT Sanhedrin 74a, 74b (Vilne); s aram. prev. K. D.

⁵⁴ Halevi, rabi Aharon iz Barcelone (14. stoljeće), *Sefer Hahinuh*, Feldheim, Jeruzalem, 1992., 272-277; s hebr. prev. K. D.

glas judaizma, ubijali su ponajprije rabine i prave poznavatelje Tore. U tim su godinama sinagoge i ješive bile zatvarane, i to državnim odlukama, morala su se zatvoriti mjesta učenja Tore i molitava, uključujući i židovske škole. Bilo je to vrijeme kada su svitke Tore i druge svete knjige i predmete nacisti nasilno uzeli iz sinagoga u getu.

U vrijeme kad su protužidovski stavovi i postupci bili naglašeni te kad su i proučavanje Tore i javne molitve bili napadani, rabin Oshry je, na temelju mišljenja mnogih vodećih rabinskih pravnih autoriteta⁵⁵, od drevnih vremena, preko srednjega vijeka pa sve do modernog vremena, ovako zaključio:

S jedne strane, micva je za svakog žrtvovanje svojeg života radi mogućnosti učenja Tore. Ipak, rabin Oshry nije imao snage narediti osobi koja je pitanje postavila da riskira svoj život radi učenja vjere i javne molitve jer ta osoba nije u svojem duhovnom razvoju bila na razini mudraca i proroka Danijela⁵⁶, koji su bili spremni žrtvovati vlastite živote za Božje ime s jasnom i čistom namjerom. S druge strane, rabin Oshry nikome nije zabranio da svoj život žrtvuje u tu svrhu.

Ipak, Židovi u getu uistinu su riskirali svoje živote i nastavljali moliti i javno učiti Toru, o čemu svjedoči i sam rabin Oshry:

“Osobito sam se posvetio dnevnim poukama u društvu Tiferet Bahurim. Kad sam god naučavao, uz pomoć Najvišega, uspijevao sam osnažiti posrnulu hrabrost i oslabljenu snagu duha židovske mladeži i ostalih te sam nastojao preneti informacije i mudrost kako bi moji slušatelji shvatili i razumjeli da, jednako kako se govori blagoslov kada stvari idu dobro, treba reći i blagoslov kada stvari idu loše; da moramo šutke čekati Božju pomoć i spasenje jer Bog je dobar onima koji se u njega nadaju i koji iščekuju njegovu milost; te da se moramo opasati vjerom i povjerenjem kako bismo radosno i s voljom nosili teret jer još uvijek postoji nada za našu budućnost.”⁵⁷

Literatura responsa tijekom razdoblja Holokausta otkriva čistu vjeru jednostavnih Židova i njihovu želju da nastave slijediti zakone Tore svim svojim srcima i svom svojom snagom, pa i u svijetu potpune tame i tuge, koji je objavio totalni rat vječnim židovskim vrednota-

⁵⁵ Ne spominjem sve izvore koji se pojavljuju u ovoj responsi.

⁵⁶ Danijel 6.

⁵⁷ Responsa rabina Oshryja Mi-ma'amaqim, New York, 1959., Tom II., dio 11, 59; s hebr. prev. K. D.

ma. Borba za očuvanje vlastite ljudskosti, koju tako jasno pokazuju pitanja postavljena rabinu Ephraimu Oshryju u getu grada Kovna, predstavljaju veličanstveno poglavlje u analima čovječanstva.

Pitanje br. 3.: PRISVAJANJE VLASNIŠTVA DEPORTIRANIH OSOBA

Dne 31. listopada 1941. godine rabinu Oshryju postavljeno je pitanje smije li se uzeti stvari koje su pripadale obitelji koja je deportirana tijekom "akcija" i vjerojatno ubijena te smiju li se te stvari prodati kako bi se kupila hrana.⁵⁸

Slučaj: Ovo je pitanje postavljeno tek nekoliko mjeseci nakon utemeljenja geta u Slobodki, u Kovnu. Nakon što je 10.000 Židova odvedeno iz geta, uslijedila su nasilja nad preostalim osobama, koje su hvatane, zlostavljane, ponižavane i ubijane po zatvorima.

U to je teško doba rabinu Oshryju pristupio Židov koji je prije Holokausta bio izrazito imućan, i postavio mu upit koji ćemo iznijeti nešto širim prikazom situacije.

Obitelj s kojom su živjeli u getu u zajedničkom stanu odvedena je s očitim ubilačkim namjerama. Nekoć imućan čovjek potresen je pitao smije li uzeti imetak umorenih kako bi prehranio vlastitu djecu. Čovjek je jasno rekao da ta druga, odvedena obitelj nema rođaka u getu.

Odlučujući o odgovoru, rabin Oshry uzeo je u obzir nekoliko rabinskih izvora koji su se bavili pitanjem zakona povezanih s izgubljenom imovinom. Židovski Zakon prepoznaje da svojina može ostati bez vlasnika ako je vlasnik napusti, tj. ako se raniji vlasnik izrijekom odrekne svojeg vlasništva. Židovski Zakon također pruža podroban skup pravila koja definiraju kada je došlo do odreknuća ili se takvo odreknuće može pretpostaviti. Nalaznik može postati vlasnik imovine ako je jasno došlo do odreknuća ili ako se odreknuće može razumno pretpostaviti.

Temelj obveze vraćanja izgubljene imovine prema židovskom Zakonu nalazi se u Tori:

"Kad vidiš kako luta vol ili ovca tvoga brata, nemoj proći mimo njih, nego ih otjeraj svome bratu. Ako ti brat nije blizu ili ga ne znaš, kući ih svojoj dotjeraj pa neka ostanu kod tebe dokle brat tvoj ne dođe po njih. Tada mu ih vrati. Tako čini s njegovim magarcem, s njegovim ogrtačem i sa svime

⁵⁸ Responsa rabina Oshryja Mi-ma'amaqim, New York, 1959., Tom III., dio 4, 51-53.

što brat tvoj izgubi, a ti nađeš. Nije ti dopušteno prolaziti mimo njegovo.” (Pnz 22, 1-3)⁵⁹

Rabin Oshry započinje s ovim odjeljkom iz Talmuda:

“Ako je osoba spasila [dobra] iz rijeke ili od bande lopova ili kradljivaca, ako su vlasnici napustili nadu da će ponovo vidjeti svoju imovinu, onda ta dobra pripadaju onome tko ih je spasio. Isto vrijedi i za roj pčela; ako je vlasnik napustio svaku nadu da će ih moći povratiti, one onda pripadaju nalazniku.”⁶⁰

Raši objašnjava⁶¹ da u slučajevima poput ovih navedenih u Talmudu vlasnici gube nadu da će pronaći izgubljene predmete te da osoba koja ih pronađe ujedno postaje i njihovim vlasnikom jer je prvobitni vlasnik izgubio svaku nadu.

Majmonid taj zakon uvrštava u svoj kodeks židovskog Zakona:

“Isto načelo primjenjuje se kada osoba spasi neki predmet s morskoga dna, iz rijeke koja plavi, iz požara, iz lavljih ralja, iz medvjedih šapa, iz tigrovih usta ili iz leopardovih zuba. Ako čovjek zna da su vlasnici izgubili nadu u povratak predmeta, nalaznik ga smije zadržati. Ako nalaznik to ne zna, predmet mora vratiti.”⁶²

Šulhan Aruh ide i dalje i piše da u takvim slučajevima vlasnici gube pravo vlasništva:

“Kada osoba spasi neki predmet od lava, medvjeda, morskoga dna, iz rijeke koja plavi, ona taj predmet smije i zadržati. I u slučaju da vlasnik stoji pokraj nalaznika i više [zahtijevajući povratak predmeta].”⁶³

Nakon što je u obzir uzeo sve ove navedene izvore, rabin Oshry je zaključio da je slučaj s kojim se on suočio mnogo jednostavniji od slučajeva navedenih u Talmudu. Evo kako on to objašnjava:

“Stoga, u našem slučaju odluka je jednostavna. Kada bismo negdje pronašli rođake ove svete obitelji, ti rođaci uistinu prema židovskom Zakonu zaslužuju naslijediti njihove stvari. No, nakon što su oni prokleti zlikovci ubili i opljačkali sta-

⁵⁹ Vidi još: MT Hilchot Gezelah va’Avedah, poglavlje 10, Halaha 1.

⁶⁰ BT Baba Kama 114a (Vilne); s aram. prev. K. D.

⁶¹ Šelomo Jichaki, rabi, skraćeno: Raši (1040.-1105.), najveći komentator Tanaha, Mišne i Talmuda. U BT Baba Kama 114a, (Vilne).

⁶² MT Hilchot Gezelah va’Avedah, poglavlje 6, Halaha 2; s hebr. prev. K. D.

⁶³ ŠA, Hošen Mišpat 259, 7; s hebr. prev. K. D.

novnike geta, nasljednici pobijenih sigurno su izgubili svaku nadu da će doći do tih predmeta, jer znaju za običaj Nijemaca da, nakon što ubiju i pokolju, opljačkaju i ukradu od mrtvih bilo što od ikakve vrijednosti, a ostatak, od kojeg se ne nadaju nikakvoj koristi, jednostavno odbace. Stoga osoba koja je postavila pitanje zasigurno može uzeti tih nekoliko bijednih stvari koje su iza svetaca ostale u stanu u uvjerenju da će i svecima biti puno draže da ostatak njihove imovine uzmu Židovi, kako bi njima ožujeli svoje živote nego da ih pokupe ubojice.”⁶⁴

Ovo je uistinu velik i eruditski odgovor iako je po mojem mišljenju samo pitanje puno veće i snažnije od odgovora. Samo pitanje još je jedan svjedok postojanja duhovnog otpora naroda koji nije izgubio božansku iskru u sebi ni u najstrašnijim uvjetima. Stoga je možda prikladno ovaj paragraf završiti riječima samoga rabina Oshryja iz uvoda sažete verzije njegove response, objavljene na engleskom 1983. godine:

“Pitanja vezana uz židovski Zakon i praksu, na koja sam morao odgovarati, nisu bila ni akademska pitanja koja su postavljali znanstvenici ni puki scenariji... u teoretskim igrama tipa ‘Što bi bilo, kad bi bilo?’. To su pitanja koja su postavljali obični Židovi... koji su neustrašivo vršili svoje obveze prema Božjem savezu; najbolje što mogu vršiti zapovijedi Božje Tore, čak i u getu...”⁶⁵

3.2. Auschwitz - Rabin Tzvi Hirsch Meisels

Rabin Tzvi Hirsch Meisels. Kratak životopis.

Rabin Meisels (1902.-1974.) bio je rabin židovske zajednice u Neimarku, u Galiciji (danas u Ukrajini). Godine 1930. postao je glavni rabin Veitzena u Mađarskoj. Godine 1944. rabin Meisels je zajedno sa cijelom svojom zajednicom deportiran u Auschwitz. Njegova supruga i sedmero djece umoreni su i spaljeni u krematoriji-ma Auschwitza.

U svojoj knjizi Sheelot U'teshuvot *Mekadshei Hashem* ispriповijedao je brojne pripovijesti iz vremena koje je proveo u Auschwitzu, odgovarajući na teška halahička pitanja, na upite koji su se često ticali života i smrti.

⁶⁴ Responsa rabina Oshryja Mi-ma'amaqim, New York, 1959., Tom III., dio 4, 52; s hebr. prev. K. D.

⁶⁵ *Responsa from the Holocaust*, xiii; s engl. prev. K. D.

Poslije rata rabin Meisels postavljen je za rabina Bergen-Bel-sena te za glavnog rabina britanskog sektora u okupiranoj Njemačkoj. U Ameriku je stigao 1946. godine i naselio se u Chicagu. Ponovo se oženio i s drugom suprugom podigao devetero djece u Novom svijetu.

Pitanja

Rabin Tzvi Hirsch Meisels pripovijeda o sljedećem događaju u svojem Uvodu u response *Mekadshei Hashem*:

Dana 17. rujna 1944. u predvečerje Roš Hašane⁶⁶ (5705.), nacisti su odveli 1400 dječaka u izolirani, zatvoreni blok u Auschwitzu. Idućeg dana, na prvi dan Roš Hašane, cijelim se logorom proširila glasina da će uvečer djeca biti odvedena u peći. Među tom djecom nalazili su se i sinovi jedinci, jedina preostala djeca mnogih zatočenika u logoru te su ljudi cijeli dan proveli jureći u gunguli oko zatvorenog bloka, nadajući se da će se pojaviti tračak nade u spas njihove djece. Upit koji je postavljen rabinu navest ću prema njegovim vlastitim uvjerljivim riječima:

“Prišao mi je neki obični Židov i rekao: ‘Rabi! Moj jedini sin nalazi se tamo s ostalim dječacima osuđenima na peć i imam ga mogućnost otkupiti [ako potkupim jednog od čuvara]. Budući da bez ikakve sumnje znamo da će unjesto nje ga uzeti nekog drugog, tražim od vas halahičku odluku. Recite mi, kakav je zakon Tore? Smijem li otkupiti svojega sina? Postupit ću prema vašoj odluci.’

Čuvši njegovo pitanje, od same pomisli da moram donijeti odluku u pitanju života i smrti počeo sam drhtati. Odgovorio sam: ‘Dragi moj prijatelju, kako ti mogu dati jednoznačan odgovor na ovakvo pitanje? Dok je postojao Hram, ovakvo bi pitanje bilo izneseno pred Sanhedrin⁶⁷. A ja sam ovdje,

⁶⁶ Roš Hašana – hebr. početak godine; nova godina židovskog kalendara, dan na koji je Bog stvorio čovjeka te na koji svake godine počinje suditi svim ljudima za dobra i loša djela učinjena protekle godine (sud traje do Jom Kipur). Na Roš Hašanu (osim na Šabat) puše se u šofar (ovnujski rog) čime se simbolično Boga svake godine proglašava kraljem te podsjeća na sinajsku objavu i vezanje Izaka na žrtvenik.

⁶⁷ Sanhedrin – Vijeće staraca; izvor riječi je grčki (*sunédrión*); židovsko legislativno tijelo i vrhovni sud u doba drugoga Hrama, od hašmonejskog doba (165. pr. n. e.) do 425. n. e.; od gubitka neovisnosti 70. g. n. e. do kraja svoga djelovanja preuzima od kralja zastupanje zemlje pred rimskim i bizantskim vlastima; sastojao se od 71 člana, što je spomen na Mojsija i 70 staraca. Predsjednik Sanhedrina bio bi i voda naraštaja, najmudriji čovjek svoga doba, poput zamjenika na Mojsijevu mjestu u svakome naraštaju. Sanhedrin je vodio predmete koji su imali utjecaj

u Auschwitzu, bez ijedne knjige Halahe (židovskog Zakona), bez drugih rabina, moj um nije ni miran ni smiren zbog svih strahota i problema. Kada bi ovi zlotvori imali običaj prvo osloboditi otkupljenog, a poslije na njegovo mjesto uzeti drugoga, bilo bi mogućnosti prikloniti se odluci koja bi takvo što dopuštala...'

Ali čovjek je silno plakao i neprekidno me preklinjao. Rekao je: 'Rabine, morate mi odmah reći što kaže Halaha.' Ja sam, pak, preklinjao njega: 'Ne postavljaš mi to pitanje jer ništa ti ne mogu reći.' No on je i dalje nastavio preklinjati, govoreći: 'Rabine, znači li to da mi ne dopuštate da otkupim svojega jedinog sina? Ako je tako, prihvaćam vašu odluku s ljubavlju.'

Molio sam ga i pobijao njegov zaključak, ali on me svejedno nastavljao moliti i nastojao me natjerati da mu dam jasan odgovor. Kada je vidio da neću popustiti i da mu ne želim dati halahičku odluku, odgovorio mi je emotivno i s nevjerovatnom nadahnuću:

'Rabine, ja sam izvršio svoju dužnost kako mi nalaže Tora. Svoje sam pitanje postavio rabinu. Ovdje drugog rabina nema. Ako časni rabin ne može odgovoriti da mi je dopušteno otkupiti moje dijete, to je znak da nije potpuno siguran da takav čin Halaha dopušta. Da je to dopušteno bez ikakve sumnje, vi biste mi to svakako rekli. Meni to znači da mi je takav čin zabranjen prema Halahi. Prihvaćam to s ljubavlju i radošću i neću učiniti ništa da ga otkupim jer tako zapovijeda Tora...'

Sve moje molbe njemu da odgovornost ne svaljuje na mene nisu imale nikakva učinka. Samo je ponovio što je već ranije rekao, ovoga puta popraćeno plaćem koji bi mogao slomiti srce. Održao je svoje obećanje, nije otkupio sina. Cijeloga tog dana, cijelu Roš Hašanu, hodao je i sam sa sobom sretno razgovarao, govoreći da je zaslužio žrtvovati svojeg jedinog sina Bogu jer, iako ga je mogao otkupiti, nije to napravio jer

na sav židovski narod: imenovanje kralja, imenovanje Maloga sanhedrina (33 suca u svakome gradu i plemenu), zakone o lažnim prorocima, teorijski slučajevi kada bi veliki svećenik počinio zločin koji se kažnjava smrću, proširivanje granice grada Jeruzalema, izlazak u rat kada to nije bila obveza i slično. Sanhedrin je zasjedao u Hramu dok je postojao, a 40. godina prije rušenja premješten je te se selio kroz 10 različitih mjesta, od kojih je posljednje bilo Tiberijada. Tradicijski se smatra da će se u mesijanskome dobu Sanhedrin vratiti u Tiberijadu, a zatim u Hram. Vidi još u K. D., Židovstvo, 544-554.

mu Tora nije dopuštala da takvo što učini. Njegov bi postupak Presveti, Blagoslovljeni, promatrao kao vezivanje našeg Oca Izaka, događaj koji se također zbio na Roš Hašanu."⁶⁸

Ova responsa jasno pokazuje kako je *halahička* jasnoća mogla pokazati smjer i osigurati vodstvo Židovima i u najcrnijim vremenima i kako je, s druge strane, *halahička* nejasnoća u tim vremenima mogla biti zastrašujuće iscrpljujuća. Ovo pitanje, postavljeno rabinu Tzviyu Hirschu Meiselsu u vrijeme kad su i on i osoba koja je pitanje postavila bili zatočeni u Auschwitzu, podsjeća na pitanje postavljeno rabinu Oshryju o dopustivosti spašavanja jednog života ako bismo tim činom mogli prouzročiti smrt drugoga.⁶⁹

Otac se brinuo bi li podmićeni *kapo* zatočio drugog dječaka umjesto njegovog otkupljenog sina kako bi broj osuđenih zatvorenika i dalje ostao isti. Time bi otac bio kriv za aktivno izazivanje smrti druge osobe. Ipak, otac se pitao bi li *halahička* krivnja za smrt zamjenskog zatvorenika bila negirana mogućnošću da bi *kapo* odlučio ne uzimati zamjenu za otkupljeno dijete te činjenicom da bi *kapova* odluka zatočenja zamjenskog dječaka bila neovisni čin uplitanja.

Rabin Meisels pokušao je izbjeći donošenje suda, ustrajući da pod postojećim uvjetima ne može odlučiti o tako ozbiljnom pitanju. Naposljetku, otac osuđenog dječaka odgovorio je na svoj način: ako mu rabin Meisels ne može definitivno dopustiti da otkupi svojega sina, onda mora radije počinuti pogrešku time što neće aktivno sudjelovati u oduzimanju tuđeg života.

Ova herojska, dramatična i tragična responsa drugi je primjer duhovnog otpora zlu odbijanjem promjene vlastitih moralnih standarda. Židovi su na strašne situacije odgovarali tražeći pravni savjet o ispravnom i pravičnom postupanju pod takvim uvjetima. Halaha je ohrabivala Židove da postavljaju upravo ovakva uistinu teška, tragična pitanja i pomagala im u borbi za oblikovanje moralnih i etičnih odgovora na nemoguće izazove, nudeći im zraku nade u sveprisutnom očaju, čvrstu točku u kaotičnom i nesigurnom svijetu.

⁶⁸ M. Eliav, *Ani maamin*, Mossad Harav Kook, Jeruzalem, 5729 (1969.), 63-64. Vidi i u: Rabbi Tzvi Hirsch Meisels, *She'elos Uteshuvos Mikadshei Hashem*, Brooklyn 1993., tom. I., dio 3, 4-6; s hebr. prev. K. D.

⁶⁹ Vidi : Responsa rabina Oshryja Mi-ma'amaqim, New York, 1959., Tom II., dio 1, 7-15.

3.3. Rabin Mordechai Yaakov Breish

Rabin Mordechai Yaakov Breish. Kratak životopis.

Mordechai Yaakov Breish (1895.-1976.) rođen je u Skohlu, u Galiciji (danas u Ukrajini) u obitelji belzeskih Hasida. Tijekom dvadesetih godina prošloga stoljeća započeo je djelovanje kao rabin u Galiciji, a potkraj desetljeća prihvatio je položaju rabina u Duisburgu, u Njemačkoj. Nekoliko godina nakon dolaska nacista na vlast preselio se u Francusku, gdje je proveo tek nekoliko godina i, na sreću, prije Drugoga svjetskog rata prihvatio položaj u Zürichu, u Švicarskoj. Tamo je služio ultraortodoksnj zajednici kao rabin tijekom više od četrdeset godina.

Pitanje

Pitanje koje je pred nama⁷⁰ postavljeno je nekoliko godina poslije završetka rata. Riječ je bila o incidentu koji se zbio kada su dvojica braće natjerana na sudjelovanje u zloglasnom maršu smrti.⁷¹ Nacisti su naime ispraznili koncentracijske logore pred nadolazećim snagama saveznika te zatvorenike prisilnim maršem otjerali u unutrašnjost njemačke zemlje. Tijekom marša Nijemci su dopuštali zatočenicima da se odmore uz cestu za vrijeme povremenih zaustavljanja, ali bi ustrijelili svakoga tko se nakon izdavanja zapovijedi ne bi odmah vratio na cestu, kako bi se marš nastavi. Za vrijeme jednog takvog zaustavljanja stariji je brat rekao mlađemu da pokuša zaspiti jer će on ostati budan i paziti da se mlađi brzo vrati na cestu kada dođe zapovijed. Kako je odmor potrajao dulje od uobičajenog, brat koji je trebao ostati budan slučajno je zadrijemao i, iako se brzo probudio kada je dana zapovijed da nastave s maršem, u kaosu i zbrci nije probudio usnulog brata prije negoli se vratio na cestu. Kada je shvatio da je pogriješio, stariji brat se od straha nije vratio do ruba ceste jer bi time riskirao vlastiti život te je zato ostao u koloni. Sta-

⁷⁰ Ovo pitanje temelji se na responsi rabina Mordechaija Yaakova Breisha, u: *She'elot Uteshwot Chelkat Yaakov*, (Tel Aviv, 1992), Hošen Mišpat, dio 33, 311-315.

⁷¹ Marševi smrti (*Todesmärsche in German*) – odnosi se na prisilno premještanje zatvorenika u nacističkoj Njemačkoj. Zbivali su se u različita vremena tijekom Holokausta (godine 1939. u provinciji Lublin, u Poljskoj, godine 1942. u Ukrajini, a između jeseni 1944. godine i proljeća 1945. godine iz nacističkih koncentracijskih logora i logora ratnih zatočenika u logore u unutrašnjosti Njemačke, dalje od prvih linija i savezničkih snaga. Snage SS-a mnoge su zatočeničke ubile izgladnjivanjem, a druge postrjeljale tijekom marša i u slučajevima kada nisu mogli održati korak s ostatkom kolone. Elie Wiesel, koji je preživio Holokaust, opisuje u svojoj knjizi *Noć* iz 1958. godine kako su on i njegov otac Shlomo bili prisiljeni sudjelovati u takvom maršu smrti od Bune do Buchenwalda. E Wiesel, *Night*, Hill & Wang, New York, 2006.

riji je brat preživio rat, ali više nikada nije vidio mlađega brata te je pretpostavio da je mlađi brat ubijen onoga dana uz cestu. Od tada, tijekom gotovo 13 godina koje su uslijedile poslije rata, preživjeli brat osjećao je strašnu krivnju te je stoga upitao rabina Breisha je li sagriješio kada je zaspao i propustio probuditi brata te time što se nije vratio na rub ceste kada je shvatio da je pogriješio.

Rabin Breish najprije je na temelju mnogih rabinskih izvora zaključio da stariji brat nije kriv za smrt mlađega zato što je zaspao i nije probudio brata prije negoli se vratio u kolonu. Rabin Breish je presudio da zbog pritiska i iscrpljenosti preživjeli brat može biti pravno svrstan u kategoriju *onessa*, osobe koja djeluje pod psihičkim ili psihološkim pritiskom te se halahički ne smatra odgovornom za svoje postupke. Rabin Briesch nadalje je presudio da ni nakon što se stariji brat vratio na cestu i shvatio svoju pogrešku, ipak nije kriv što se nije vratio na rub ceste kako bi probudio usnulog brata. Breish je slijedio razmišljanje rabina Oshryja po kojem, iako bi bilo dopustivo da stariji brat izloži vlastiti život u pokušaju spašavanja mlađega brata, to nije zakonski obavezan učiniti te ne nosi grijeh zbog svojih postupaka toga kobnoga dana.

ZAKLJUČAK

Pisanje ovog članka u nekim je trenucima za mene bilo emotivno vrlo teško. Bio sam neopisivo uzbuđen i oduševljen čitajući navedene response kao i neke druge, koje nisam naveo, tijekom istraživanja provedenog u svrhu pisanja ovog članka. Čitajući izvore, čovjek je, s jedne strane, izložen nevjerojatnoj razini okrutnosti prema Židovima, a s druge oduševljen silnom snagom koju su pokazali obični Židovi.

Response navedene u ovom članku predstavljaju mnoge stotine drugih responsa koje su napisali neki od velikih rabina te prikazuju snažnu sliku one strane Holokausta koja nam je svima dobro poznata: neprestani strah i bijeda, nezaustavljiva smrt i uništenje koje su donijeli nacisti i oni koji su im dobrovoljno pomagali. Ali, ove response pokazuju i drugu stranu Holokausta, koja je možda manje poznata: pokazuju da židovske žrtve Holokausta nisu pristajale podleći zlima koja su činjena, da su Židovi odlučno i snažno odgovarali na najstrašnije oblike nemoralnosti time što su neprekidno potvrđivali svoju predanost židovskom Zakonu i etici, te tako predstavljali trajnu potvrdu nade u vrhuncu očaja.

Mnogo je pisano o tome da su Židovi odlazili u smrt "poput ovaca na klanje". Ipak, zabilježeni su i brojni slučajevi herojskog otpora, od ustanka u varšavskom getu do šuma Istočne Europe, a

bilo je otpora i u samim koncentracijskim logorima. Iako su ustanici bili češće iznimka negoli pravilo, ta je činjenica lako razumljiva ako se stavi u kontekst situacije. Suočeni s nemjerljivo jačom silom, nedostatkom oružja, oslabljeni sustavnim izgladnjivanjem i izloženi nacističkoj doktrini kolektivne odgovornosti, čime su cijele zajednice masakrirane u znak odmazde za nepromišljena djela pojedinca, otpor jednostavno nije bio praktičan odgovor.

Ipak, response koje navodim u ovome članku i mnoge druge napisane su kako bi pokazale veći otpor, duhovni otpor. Židovi su nastojali održati svoju ljudskost i sućut prema drugima, i to su često pokazivali sjajnim primjerima u najneljudskijim uvjetima koje je svijet vidio.

Rabini su svjedočili neopisivim djelima nehumanosti i osjećali silnu odgovornost da za sobom ostave čvrste dokaze onoga što su izdržali. U uvodu skraćenom izdanju svojih responsa rabin Oshry izrekao je zgroženost činjenicom da postoje oni koji niječu da se Holokaust zbio te je naglasio potrebu da se pomognu očuvati povijesni dokazi:

“Želim da moja braća Židovi i ostatak svijeta znaju i nikada ne zaborave zvjerstva koja su Hitler i njegove kohorte počinili ljudskome rodu...”⁷²

Neka ovaj članak bude spomen na sve one velike heroje koji su se hrabro odupirali nacistima snažnim duhom te na šest milijuna nevinih Židova pobijenih u Holokaustu.

RELIGIOUS LIFE DURING THE HOLOCAUST- A SPIRITUAL RESISTANCE INTERPRETATION OF SELECTED EXAMPLES FROM THE RESPONSA LITERATURE

Summary

In this article the author is exposing the existence of Jewish spiritual resistance during the Holocaust. The author bases his research on the behavior of ordinary religious Jews in the horrific time of the holocaust, behavior which is well documented in the Rabbinical Responsa literature written during that time. In his work, the author is first explaining the Responsa literature, its history, its status

⁷² Ephraim Oshry, Responsa from the Holocaust, XIII.; s. engl. prev. K. D.

in Jewish Rabbinical literature and its uniqueness in Jewish law, as well as in comparison with other legal systems. The central part of this article is a few Responsas selected by the author after researching rare literature, a few books of Responsa written by Rabbis who survived the Holocaust. The questions were asked by ordinary Jews during their miserable life in the holocaust. The author is bringing both the question and the answer of the respondents and is analyzing them through many sources of rabbinical literature, from the Talmud time through the middle ages to modern times, literature that the author translates for the first time from Hebrew and Aramaic into Croatian language.

Keywords: *Responsa, Halaha, question, answer, Rabbi, resistance*